

Szvircsek Ferenc

Az első „bányászlakok” Salgótarjában

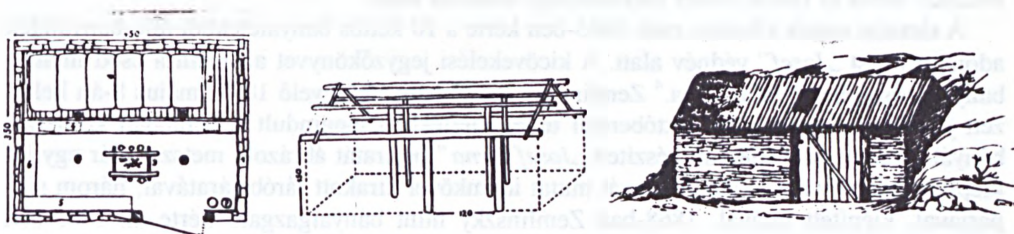
„A tarjáni speciális themákból csak nem lehet kifogni” - írta 1926-ban a *Munka* tárcaírója.¹ Az alábbi kis írással csak erősíteni szeretném az előbbi gondolatot, mely a barnaköszénbányászat korai időszakából meríti témáját.

Városunk észak-nyugati része - több helyszínhez hasonlóan - szervesen kötődik a barnaköszénbányászathoz. A *Pipis-hegy* (300 m) keleti szélén, a „*Siketárnyék*” dűlőben alakult ki a *József-bányatelep*. Miután 1879-ben lemélyítették a *József-aknát* és megépítették lakótelepét, megkülönböztetésül az „*öreg*” előtagot vette fel. *Öreg József(i) telep* és *Öreg József(i) rakodó* egy bányaterületre, de nem azonos helyszínre utalnak. Az *Öreg József* telep a *Kemerovó* lakóteleppel azonos. Régi utcája az *Öreg József* utca, ma *Móricz Zsigmond* utca. Az *Öreg Józsefi rakodó* a MÁV vasútvonal mellett létesült, az 1960-as évekig néhány barakkja emlékeztetett régi szerepére. A III. katonai felmérés (1883) 4763/4-es szelvényén, melyet többször kiadtak, 1928-ban *József psz.*-ként jelölik. Salgótarján m. város 1940-es térképén (M=1:10 000) már *Öreg József telep* a neve, utcái: *Losonci* utca, *Gácsi* utca, *Öreg József* utca. 1967-ben *Fáy András* körút, 1972-ben *Kemerovó* körút a neve. Az alatta húzódó *Kercseg* utca nevét 1950-ben kapta. A rendszerváltás után visszakapták régi nevüket.

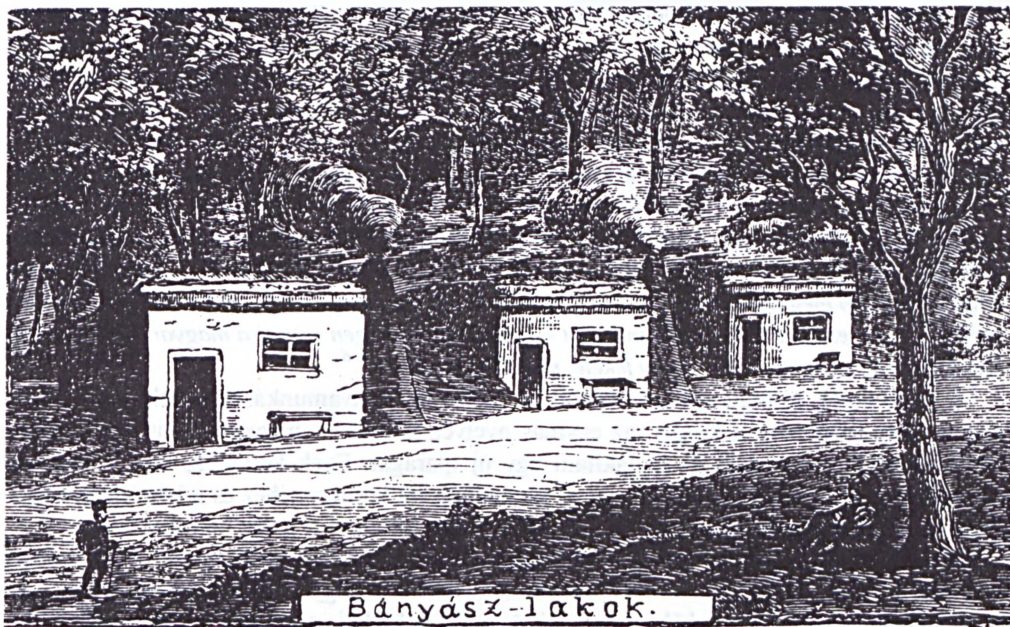
Vizsgált területükön létesültek a *József tárok* számszerűen négy, a mai *Fáy András* körútra vezető útról nyíló völgy baloldalán, illetve a teleptől északi irányban. Meddőanyagokkal töltötték fel a völgyet, ahol 1970-től garázsok épültek. Itt végződött, a hajdani SBTC sportpálya északi végénél 1867-1871 között a pest-salgótarjáni vasút, mielőtt tovább építették volna 1871-ben. A bányatárók, alagút bejárata ma már nem fedezhető fel.²

A Salgótarján környéki (Salgó) barnaköszén 1766-ban történt felfedezése után egy évszázad kellett ahhoz, hogy salgótarjáni központtal hasznosítására sor kerüljön. A barnaköszén lehetőségét és jelentőségét felismerő *Brellich János* és *Windsteig Georg* szervezése nyomán 1860-ban egy társulat alakult. Ez a vállalkozás vetette meg az alapját az 1861-ben létrejött *Szent István Köszénbánya Társulatnak*, mely 1863-ban Pest és Salgótarján között vasútépítkezésbe fogott. A korabeli pénzügyi viszonyok következtében 1865. július 11-én

csődöt jelentettek, melynek feloldása állami közreműködéssel 1866. október 6-án történt meg. A vasútépítés mellett a bányák újrainyitását is elvégezték, melyeket majd két év óta elhanyagoltak. Ebben a munkában jutott fontos szerephez *Zemlinszky Rezső* bányafelügyelő, majd 1868 után az első salgótarjáni bányaaigazgató. A feladataihoz igazodva gyakran nevet váltó társulattól 1868. augusztus 6-án alakult meg a *Salgótarjáni Kőszénbánya Részvénytársaság*, a vasút átvétele után pedig a MÁV.³

Bányászkarám, K. Fulierová rekonstrukciója (Közli Batta István, 1988)

Földbevájt bányáslakások József-tározó telepen (Részlet Liptay Pál rajzáról, 1968.)

Írásunk tulajdonképpen az „Öreg Józsefi” története, mely a Szent István Kőszénbánya Társulat előtti időkig nyúlik vissza. Brellich János 1859-ben szerezte meg *Balásné Jankovich Helena* és *Lubyné Jankovich Antonia* szénjogait és nyitott bányát a területen. Luby Józsefné birtoka volt többek között a *Vadaskert* valamint a „*Havas*” területe. *Pesty Frigyes* helységnévtárában 1864-ben szerepelt, hogy a „*Havas*” nevű dűlőben ismeretes volt a kőszén. A Szent István Kőszénbánya Társulat 1864-ben felvett körzeteinek áttekintő térképén már megtaláljuk a „*Josefi Feld*”-et, azaz a *József bányatelkeket*. (Ugyancsak szerepeltek: a római, vecseklői, inászópusztai, kazári, pálfalvai, baglyasaljai bányatelkek.) Salgótarján területének szinte egynegyedét a „*Johann Grubensfeld*” fedte le. Névadójuk Brellich János és Havas József helytartósági tanácsos lehet.

A társulat ennek ellenére csak 1865-ben kérte a 10 kettős bányatelekből álló bányatelek adományozást „*Josef*” védnév alatt. A kicövekelési jegyzőkönyvet azonban a csőd miatt a bányahatóság hatálytalanította.⁴ Zemlinszky Rezső bányafelügyelő 1867. május 8-án keltezett jelentése szerint 1866. októberétől teljes mértékben megindult a korábban szünetelő bányák üzeme. Az 1868-ban készített „*Josef tárna*” bejáratát ábrázoló metszet már egy jól kiépített, több év óta működő bányát mutat idomkövel kirakott táróbejáratával, három sínpárjával, kiépített útjával. 1868-ban Zemlinszky mint bányaaigazgató kérte az 1865-ben igényelt bányatelkek feltárási pontjainak megállapítását. Az ügy nem mozdulhatott el a holtpontról, mert 1869-ben *Gíczy Samu* a vállalat nevében tiltakozott a határkövek eltávolítása ellen. Végül a pereskedések és jogi huzavonák után elkészült a kérdéses jegyzőkönyv, sőt 1870-ben a bányatörvényszék záradékkal is ellátta.⁵ A *József táró* mindezek ellenére üzemelt, termelte a barnakőszén. A hiteles tudósítás 1868. szeptemberében jelent meg a társulatról, szerzője *Liptay Pál* korának ismert gazdasági szakírója volt. Végigolvasva cikkét és alaposan tanulmányozva eredeti rajza után a *Pollák S.* által metszett képeket, megállapíthatjuk, hogy személyesen járt a bányánál, nem hallomásból írta cikkét: „*A Salgó-Tarjánt környező hegyek majd mind szént tartalmaznak és így könnyen megtörténik, hogy míg a hegy egyik oldalán a társulat aknázza szorgalmasan a föld e fekete aranyát, addig a túlsó oldalon magánvállalkozók igyekeznek szintén kiaknázni*”. A vállalat tulajdonában ekkor hat táró: József-, Jakab-, Rudolf-, Antal-, László- és Oszkártárna volt. A további három akna: Emma-, Mária- és Jánosakna. A bányákban 400-600 munkást foglalkoztattak, létszámuk télen azonban elérte a 800-900 főt. „*Legtöbb köztük a tót, kik a felső megyékből nagy számmal jönnek le; de van német, cseh, tirol és krajnai munkás is elég. Legkevesebb itt is - mint mindenütt - a magyar. Nem igen szereti a magyar a bányamunkát, legyen az az arany sárga, vagy fekete, melyet kiaknáznak*”.⁶

A vállalatnak mindig gondot okozott az ideérkező bányamunkások elhelyezése. Mára szinte elképzelhetetlen a kezdet: az egymás nyelvét, szokásait, hagyományait nem ismerő emberekkel megteremteni és kialakítani egy új iparágat. Évek kellettek, míg e munkás összetétel egységes bányamunkássá vált és asszimilálódott környezetéhez és a körülményekhez. Akik nem bírták néhány hónap után otthagyták a bányát, de azonnal jöttek helyükre újak.

A nehézségek közül elsősorban a lakáskörülményeket kell megemlítenünk. A 19. század közepén a Tarján-patak elárasztotta és elmocsarasította a fővölgyet. „*Nádasok rengetege ülte el széltében-hosszában a sekély részeket.*” A patak baloldali, a Pécskö felé húzóódó részén „*a felburjánzott gaz, bürök, fűzbokrok sűrűjében alig lehetett észrevenni azt a néhány*

szegényes nádfedelű putrit, mely a falut képezte” - írta Jungmann Mihály. 1850-ben 128 szalmafedelű és vályogból, fából épült parasztház képezte azt a települést, mely a barnaköszénbányászat révén rohamosan fejlődésnek indult. A lakosság a hosszanti keskeny fővölgyön végigvonuló út mentén, a domboldalra húzódva építette meg házeit. „A házak igen kevés kivétellel a lehető legkönnyebb modorban épültek... hirtelen nagyobb tömegű embernek kellett elhelyezkedést biztosítani és pedig nem örök időre”.⁷

Fleischl Róbert az SKB Rt. számára is dolgozó építész a munkáskolóniákról írt tanulmányában világít rá erre a kérdésre: „A bányaművelés, az új bányák nyitása biztató előtanulmány és kutatás dacára kétséges vállalkozás, mert a nyitással kapcsolatos épületeket a legegyszerűbb eszközökkel, a legvorsabbban kell megoldani.” Ennek szellemében - ismereteink szerint - az első állandó épületek a József tárónál és az Emma aknánál épültek meg. A vállalatnak 11 holdnyi földje volt a József tárónál és rakodónál. Az állandó épületek mellett Liptay Pál rajzán érdekes épületek is feltűnnek, a fákkal sűrűn benőtt hegyoldalban (Kercseg) „Bányász-lakok” felirattal. Mint írta: „Érdekes itt látni azon lakásokat is, melyeket néhány szál deszkából a hegy oldalába építenek. Mint rajzunk mutatja, egy ablak, egy ajtó és egy ág minden, mi az ily viskóban elfér; teteje földdel van behintve, melyen buján tenyészik a fű és burján, az oldalakat szintén földdel töltik fel, hogy télen meleget, nyáron pedig hideget tartson.”⁸

A felvidékről toborzott bányamunkások ideiglenes jelleggel építették meg ezeket a szállásokat. Elegendő lakás a faluban nem volt, illetve onnan kijárni a bányába időt igényelt, korábbi helyükön megszokott módon segítettek magukon. Az analógiát a szomszédos Gömör megyében találjuk meg, a rozsnói Batta István kutatásaira támaszkodva. Az ottani „bányászkarámok” célja, építési módja alapján leszögezhetjük, hogy nem a vállalat embertnyomorító építményével van dolgunk, mely a kizsákmányolás elrettentő példajaként sokáig történeti irodalmunkban negatív előjellel szerepelt. Ezeket az épületeket, „lakokat” az együtt érkezők közös vállalkozásban húzták fel, az építőanyagot a bányavállalat adta itt is, a munkát a bányászok végezték. A bányakarámok eredetileg az érctelepeknél létesített bányák közelében keletkeztek, a munkások hétköznapi hevenyészett lakóhelyül szolgáló primitív épületekként. A későbbi barakkok, legényszállások szerepét töltötték be szükségmegoldásként. „Az építkezésre kiszemelt területet rendbeszedték és kiegyengették, majd felépítették a karám falait. A falat bányai meddőkőzetből durva illesztéssel készítették miközben a hézagokat nedves agyaggal vagy földdel töltötték ki, illetve tapasztották össze. A 4,5 x 3,5 m alapterületű épület mindössze egy helyiségből állott, melynek alja döngölt föld volt. Az első és hátsó fal magassága 1,5 m volt az oldalakon lévő oromfalakat pedig a leendő tető magasságáig emelték. A nyeregtető gerendából készült tartószerkezete a kőfalakon nyugodott, de belülről még négy támfával is alátámasztották. Fedőanyagként eleinte félbefürészelt gömbfát vagy egymást takaró széldeszkákat használtak amelyre egy réteg lapáttal elegyengetett s vízzel megöntözött földréteg került.”

Salgótarjában a Pipis-hegy (380 m) keleti lejtőjén kialakított (Havas, Siket árnyék) telepen elegendő faanyag állt rendelkezésre, szemben a kőanyaggal. Ezért a „lakokat” fából rótták össze, és a jobb hőszigetelés végett nemcsak a hátsó fallal támaszkodtak a hegyoldalba, hanem oldalukat és tetejüket földdel szórták be. A rajzon jól kivehetően gerenda az alja.

A felvidékről érkezett bányamunkások, a tetőn nem hagytak szellőzőnyílást vagy füstnyílást, hanem az épület oldalához, kívülről kéményt építettek. A szobában ezek szerint a bal oldalon lehetett a tűzhely, a hátsó falnál a fekvőhely, szemben vele az ajtó. Az egyetlen ablak alatt vagy a láda, vagy az asztal helyezkedett el. Mindegyik ház, ablaka elé egy deszkapadot (rönkpad) ácsoltak. A lakók közösen gondoskodtak a rendről, tisztaságról és vízről. Ételüket is maguk készítették az otthonról hozott, vagy a faluban vásárolt alapanyagokból.⁹ A később emelt barakkok is erre a korai típusra vezethetők vissza, a barakkbeli élet is teljes hasonlóságot mutat. *„Egész héten a barakkban voltak, még ha éjjelesek voltak akkor sem mentek haza. Hétfőn nem jöttek. Egy falubeliek egy helyen voltak a barakkban is. Sparhelt volt és főztek maguknak, babot, haluskát, kenyeret hoztak otthonról. Szalonát meg vettek a magazinban. Sokan csak télen dolgoztak, októberben kellett jönni és márciusban már elmentek, nyárra csak a külföldiek maradtak”* - emlékeztek Mátraszelén a bányászéletre.¹⁰ Liptay rajzai már állandó jellegű épületeket is megörökítettek a József-telepen. Ezek építési stílusban is elütöttek a falu házeitől. Favázás, téglafalú épületek a falu 1867-es térképén is megtalálhatók „Jozsef Tarna” néven. (III.O.C.VIII.23.ch.) A vasútvonal végállomása is itt volt a mai Móricz Zsigmond útnál. Jó tájékozdási pont a 69. sz. őrház épülete. A házak háttérében ábrázolt táj valójában a teleptől ÉK-i irányban fedezhető fel. Kinagyítva Salgó várának körvonalait fedezhettük fel.

Liptay a gyorsan izmosodó vállalatnál nyert tapasztalatai révén írhatta: *„... csakhamar Salgó-Tarjánon is gyorsan fognak emelkedni a munkásházak, a mire nagy szükség van, iskola a munkások gyermekei részére, kóroda, stb. Mint hallottuk, Zemplinszky igazgató úr erre is készített már tervezeteket.”*¹¹ Dzsida József monográfiájában 1869-ben született visszaemlékezést idéz Petik Istvántól (1869-ben érkezett a faluba, kezdetben bremzes, majd kutyairó, azaz csillefeliró a József-tárnánál. 1870-ben kolóniai lakást kapott.) *„Édesapám cipésmester volt Leobenban, ahol az ottani bányászoknak bakkancsokat készített. Egy szép napon levelet kapott Salgótarjából, hogy itt új bányák nyílnak, nagy a munkalehetőség és munkáshiány, jöjjön ide és hozzon magával, ha lehet bányászokat is. Apám összegyűjtött 14 bányászcsaládot és 1869. nyarán elindultunk és 4 napi utazás után megérkeztünk Salgótarjánba. Az állomás egy kis épületből állt, a vasút Józsefrakodóig volt kiépítve. A mai bányatelep helyén csak egy hosszú kolónia állt, melyben mintegy 100 család volt összezsúfolva. A többi családok kis üregeket vágtak maguknak a hegyoldalba, elejét bedesztették és készen volt a lakás. A mai bányatelepen nagy sürgés-forgás volt, pörére vetkőzött cigánygyerekek futkostak ide-oda, öreg cigányok vályogot vetettek és téglát égettek. Apám az új kolóniában kapott lakást: egyszerűen betelepítették 101-iknek a többiek mellé. Egy szobában 3-4 család is lakott és ugyanannyi asszony főzött egy-egy konyhán.”*¹² A későbbi történeti munkák talán innét vették a kis „üregek” kifejezést és általánosították a bányászok lakásaiként. A képeket nézve talán jobb körülmények között laktak, akik ezekben a „lakokban” húzták meg magukat, mint idegen családokkal összezsúfolódva, egy szobában élni a felépülő kolónia lakásokat kivárva.

Szabó József neves geológus, 1862-től tevékenykedett a salgótarjáni bányászat körül, 1873-ban foglalta össze ismereteit a vállalatról, s így József táróról is értékes adatokat kapunk. Ekkor

3 bánya szája volt a tárónak, 2 fékező műje (ereszke) és 3 légaknája. A sikló hossza 40 öl (75,6 m). Termelőképesség napi 3000 bécsi mázsa (1680 q). Fontos, hogy megemlítette a bánya további feltárását. Ez cáfolni látszik az 1873-as bezárás dátumát. A táró lelke 10 h 1158 n.öl. Ezen áll egy kovácsműhely lakással, iroda (Anstaltstube) raktár és felőr (Huttmann) lakás téglából megépítve. Volt egy löportorony és egy munkáslakás 8 szobával és 4 konyhával szintén téglából építve.¹³

A *József táró* megszűnéséről jelenlegi ismereteink szerint pontos adat nincs. Az 1878-ban kiadott *Umgebungen von Fülek und Pétervásár H.5.* térképen „*Jozsef Tarna*” szerepelt. 1880-ban már nem tett róla említést Müller János.¹⁴

Az SKB Rt. dokumentumai között szerepel egy 1905. szeptember 5-én keltezett szerződés, amely szerint a vállalat *Luby Gézától* a *József táró* újrainvitása céljából 910 n.öl területet vásárolt. A megnyitott tárót az alagút keleti kijárata mellett nyitották fel, rajza egy 1936-ban készített térképen látható, a mai Gizella út keleti oldalán, a *József rakodóval* szemben. A mai utca helyén volt a keskenynyomtávú kisvasút három váltóval ellátott pályája. Az utca végénél biztonsági pillérhatárt hagytak.¹⁵ *Gerő Nándor* 1910-ben írta, hogy egy homokbeágyazás a régi *József táró* újrainvitásakor a széntelepet két padra osztotta, melynek távolsága 6-8 méter volt. A padokat külön-külön fejtették le.¹⁶

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a régi salgótarjáni barnaköszénbányák a somlyói és baglyas-alsópálfalvai bércek között, egy tektonikai árokban feküdtek. Ezt a mezőt fejtette a *József táró*, *József akna*, *Károly akna*, *Emma akna*, *Újakna*, *Forgách akna*, *Jakab táró*, *gyurtyánosi lejtősakna*, *József lejtősakna*. Az ismertetett *József tárók* szénmezeje a határvető mentén fennakadt kis produktív rész volt, a somlyói bérchez tartozva. Legkönnyebben hozzáférhető lévén a leghamarabb tárták fel. Működési ideje alatt 4 kisebb-nagyobb tárója volt, melyek külszíni siklón szállították le a szenet a *József rakodó* szintjére. Összes termelésük 3,2 millió q volt.¹⁷ A szerző emlékezete szerint, úgy az 1950-es évek elején, a *Pipis-hegy* oldalában kutató tárót mélyítettek. Még a 60-as években is látható volt a táró haldája, mely a *Sportcsarnok* feletti hegyoldalban, egy kis völgyelést töltött fel.

A város nyugati szélén, a *Karancs utca* végénél (jobb oldalánál) 1879-ben létesítettek a *József aknát*, mely 1895-ig üzemelt. Szenét a *József rakodóra* egy 780 m hosszú alagúton szállították a *Pipis-hegy* alatt lovakkal. 1890 után villamosvontatást vezettek be. Ugyancsak a *Karancs utca* jobb oldalán létesült 1889-ben a *Károly akna*, 1914-ben zárták be. A külszínre emelt csilléket 400 m-es sikló pályán szállították a *József aknához*, majd az említett alagúton jutott a *rakodóra*. Kezdetben kézirakodásra volt berendezve, majd villamosították és körbuktatóval, válogatószalagokkal látták el. 1914 után az alagúti szállítást megszüntették. 1925-ben a *rakodót* lebontották és *Ilonabányára* szállították.¹⁸

1925. július 26-án adták át az *Öreg Józsefi rakodó* palahányóján kialakított SBTC új pályáját. A telep parcellázása 1936-ban kezdődött el, 1942-ben az ONCSA telkeket jelölték ki a *Lubyak* által átengedett területen.¹⁹ Az *Öreg Józsefin* 1941-ben még 4 lakóépület volt 17 lakással és 51 lakossal.²⁰ 1967 után épült ki a *Kemerovó lakótelep* a régi bányatelep helyén. 1979-ben *Pál Károly* bejelentése nyomán a múzeum munkatársai beszállították a *József táró* telkének utolsó, homokkőből készült *határvökvét* melyen jól olvasható a kicövekedés dátuma: 1865.

Jegyzet

1. A tanulmány az OTKA T 014812 sz. kutatás keretében valósult meg, része egy nagyobb monografikus feldolgozásnak.
Salgótarján dicséreti. A Munka 1926. április 24.
2. Salgótarjáni Új Almanach. Salgótarján. 1997. 122.o./A továbbiakban SUA/ Théta JK:Kft. A nógrádi szénmedence bezárt bányáinak összefoglaló katasztere. 1995. I. 28.o.
Hlavacska Edit: Salgótarján utcanevei. In: Museumi Értekező. VI. Salgótarján. 1989. 35, 37.o.
3. SUA. 1997. 99-100.o.
Pogány Mária: Vállalkozók, mérnökök, munkások a magyar vasútépítés hőskorában 1845-1873. Bp. 1980. 110.o.
4. OL.Z.222.1.cs.1.sz. 1861/921, 1862/920, 1865/15, 498.
5. OL.Z.222.1.cs.1.sz. 1867/507, 1869/345, 1869/523, 1870/363
6. Liptay Pál: A salgó-tarjáni kőszéntermelés. In: Magyarország és a Nagyvilág. IV. évf. 39.sz. 1868. szeptember 27. 465.o.
7. SUA. 1997. 13-14., 92.o.
Sült Tibor: A nógrádi szénbányák eredményei a megyei és vállalati ipari tevékenység fejlesztésében. 1972. 18. 42-43.o.
8. Fleischl Róbert: Munkáslakásokról. In: Bányászati és Kohászati Lapok. 1911. I. 87.o.
Szvircsek Ferenc: Törzsgárda létrehozására irányuló kísérletek a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. munkáspolitikájában. Im: NMMÉ, 1990/XVI. 301-302.o.
Liptay Pál. 1868. im: 465.o.
9. Ing. Batta István: A bányászkarámokról. Kézirat. Rozsnyó. 1988. dec. 5. 1-2.o.
10. Fehér Julianna mátraszeclei gyűjtése. 1956. VI. 25-26. NTM Adattár: 295-67. 5,17.o.
11. Liptay Pál. 1868. im: 465.o.
12. Dzsida József: A Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. nógrádi szénbányászatának története 1868-1943. Salgótarján. 1944. 37-38.o.
13. Szabó József: A Salgó-Tarjáni Kőszénbánya Részvénytársaság bányászatának leírása. In: Math és Természettud. Közl. XI.k. 1873. 78-83.o.
14. NLHH. 1880.VIII. évf. 40-41.sz. Müller János (Ruttkay Sándor) felolvasása az inászóí bányatelepen.
15. NML. XI. 5.12.d.11.sz.
16. Gerő Nándor. 1910. im: 676, 682.o.
17. Dzsida József, 1944. im: 60-63.o.
18. Dzsida József, 1944. im: 62-64.o.
19. Dupák Gábor: Salgótarján történeti kronológiája. I. Salgótarján. 1996. 98., 157.o.
20. NML. XI. 5,12,d.57,63.sz.
OL.Z.928.99.cs.107/2.sz.
OL.Z.223.195.ca.80/1.sz.